

OLOSZ KATALIN

VÁRADI JÓZSEF BALLADÁJÁNAK ISMERETLEN HÁROMSZÉKI VÁLTOZATA A 19. SZÁZADBÓL

A Makk-féle összeesküvés résztvevőjéről, az 1854. április 29-én Sepsiszentgyörgyön kivégzett Váradi Józsefről keletkezett balladára a folklórisztika hosszú időn át alig fordított figyelmet. Annak ellenére, hogy a 20. század első évtizedéig több változata is megjelent, Csanádi Imre és Vargyas Lajos 1954-ben mégis úgy vette fel a *Röpülj páva röpjél* című antológiába a ballada első közölt változatát, mint olyan rabéneket, melyet eredetileg betyárra vonatkoztattak, s csak előző címével (*Váradi nótája*) kapcsolták „egy 1848-as politikai rab nevéhez”. Az antológia szerkesztői még azt is megjegyezték, hogy „a szöveg több változatban ismert, balladás hangú betyárbúcsúzó, s az Alföldről származott Erdélybe. Itt-ott szökött katonára is énekelték” (Csanádi–Vargyas 1954: 550/186. sz.). Az antológiában *Holnap fölakasztanak* típuscímmel közölt ballada változatait azonban a később megjelenő gyűjteményes kiadványokban hiába keressük: egyikben sem kapott helyet ez a balladatípus.

Mindezek alapján már-már úgy tűnhetett, hogy a Váradi József emléket őrző népballada a 20. század elejére kiveszett az élő szájhagyományból, utolsó darabjait Kanyaró Ferencnek sikerült közzétennie 1909-ben. Annál meglepőbb volt, hogy a 20. század hatvanas–hetvenes éveiben a Váradiról szóló balladának több olyan változata került elő, melyeket az élő szájhagyományból gyűjtöttek Albert Ernő és háromszéki tanítványai. Mi több, 1977-ben Albert Ernő rátalált egy olyan invariáns szövegére a balladának, mely valamennyi változat közül legközelebb állt a valós eseményekhez. Ez készítette Albert Ernőt arra, hogy összegezze mindazt, amit Váradi Józsefről, mint az egyik háromszéki eseményhez kapcsolódó ballada hősről és a róla szóló énekről addig feltártak a korábbi kutatások (Albert 1996).

Monografikus tanulmányában Albert Ernő nemcsak a Váradi Józsefről született ballada addig megjelent változatait vette számba, de összegezte, és saját levéltári kutatásainak eredményeivel ki is egészítette a Makk-féle összeesküvés történetéről tudottakat. Nincs itt helye annak, hogy kitérjünk a mozgalom történetének minden részletére, azt azonban szükséges-

nek véljük, hogy Albert Ernő nyomán néhány mondatban vázoljuk Váradi háromszéki tevékenységének mozzanatait, annak érdekében, hogy a róla szóló balladák tartalmi elemeit szembesíteni tudjuk a valós történésekkel.

A Hunyad megyéből származó Váradi József (1828–1854) huszártisztet, szabadságharcos emigránst azzal a megbízással küldte Makk József Törökországból Erdélybe, hogy – a mozgalom korábbi vezetőinek elfogása után – Háromszéken folytassa a fegyveres felkelés előkészítését. Váradi 1852 júliusában érkezett Háromszékre, kezdetben Szotyorban rejtőzködött, majd július végén a közúti forgalomtól távolabb eső Zoltánba költözött Benkő Rafaelné házába. Egy ideig sikerrel tudta irányítani a háromszéki mozgalmat, kapcsolatot talált a régi támogatókkal, új híveket toborzott, új segítőtársakra talált. Egyik bizalmi embere Bálint Áron volt, Benkő Rafaelné szolgája, aki szökött katonaként maga is bujkálni kényszerült, s aki Benkő Rafaelné utasítására olyan jó rejtékhelyet készített mindkettőjük számára, hogy az épületet egy feljelentés nyomán átkutató Kovács István császári biztos minden igyekezete ellenére sem talált rájuk. De fontos segítőtársa volt a mozgalomban Bartalis Ferenc bibarcfalvi földműves/szekeres is, aki borvízszállítás címén útlevelet tudott váltani Havasalföldre, s ő vitte az üzeneteket Makk Józsefnek Bukarestbe, és hozta az utasításokat. Másik „postája” Szász Lukács kerékgyártó volt, aki feltehetően Háromszéken belül vitte-hozta a híreket és rendelkezéseket. A szervezőmunkát azonban egy ideig Váradi betegsége késleltette. A súlyos mellhártyagyulladásban szenvedő Váradit 1853 júniusában átszállították Bibarcfalvára, ahol egy ideig Bartalis Ferenc lakásában feküdt, majd Szabó Áronhoz költöztették. Itt kezelte a Barótról naponta kijáró Jakabházi orvos. Felépülése után Váradi visszatért Benkő Rafaelnéhez, ott azonban a már említett motozás (házkutatás) után tovább nem maradhatott, hiszen Kovács kapitány megjelenése Zoltánban világossá tette, hogy a hatóságok felfedték az újabban indított mozgalmat. Egyúttal az is világossá vált, hogy a helyzetből adódóan gyorsítani kell a felkelés megkezdését. E felismerés nyomán rövid időre Háromszék másik részébe, Mátisfalvára helyezték át búvóhelyüket.

A felkelés kezdetének időpontját Váradi 1853. október 2-ára tűzte ki. Ezen a napon Bibarcfalváról mintegy ötven személyből álló szabadcsapattal és a vezetőtársakkal elindultak Csíkszentkirály erdejébe. Ide várták a többi szabadcsapatot, meg a külföldi segítséget. Azonban a felkelés még jóformán el sem kezdődött, egy, a szabadcsapatok élelmezését célzó megfontolatlan, rosszul sikerült akció következtében Váradinak október 6-án már menekülnie kellett a táborozókat üldözőbe vevő katonaság elől. Mind Csíkban, mind Háromszéken nagyméretű nyomozás indult a felkelés tagjainak felkutatására és elfogására. Alig néhány nappal a tábor szétesztetése után megkezdődtek a letartóztatások. Október 10. körül Szabó Áront, Jakabházi doktort és még több más erdővidéki embert megvasalva, csendőri fedezet alatt vitték be Csíkszeredába. Háromszéken elsősorban a mozgalom vezetőjét keresték. Váradi fejére Kovács kapitány magas vérdíjat tűzött ki. Eközben Váradi József Bálint Áronnal a határ közelében fekvő Kézdivásárhely környékére menekült: két napig Márkosfalván tartózkodtak, majd – vesztükre – Béla falván kerestek menedéket. Ott azonban Bíró István né tudomást szerzett otlétükről, s annak ellenére, hogy esetleges segítségnyújtás miatt őt közvetlenül veszély nem fenyegette, jelentette a bírónak, aki a falu hűtőseivel elfogatta Váradit Józsefet és Bálint Áront, s Kézdivásárhelyre kísértette. Az ígéretnek megfelelően a feljelentő és az elfogók megkapták jutalmukat. Az elfogás után Váradit és Bálint Áront Marosvásárhelyre szállították. Oda hurcolták a többi háromszéki elfogottat is, és mindenki okulására ott mondták ki a halálos ítéletet Váradit József, Bartalis Ferenc, Szabó Áronra, Szász Lukácsra és további hat elfogott résztvevőre. Az ítéletet 1854. április 1-én Erdély katonai és polgári kormányzója, herceg Schwarzenberg Károly módosította: Váradit József, Bartalis Ferenc, Szabó Áronon és Szász Lukácson „a törvényesen megítélt kötél általi halál végre

hajtassék”, a többi halálos ítélet kegyelem útján módosuljon 15–18 évi „nehéz vasban tölendő sáncmunkára”. A továbbiakban „egy magos külön rendelvénynél fogva” Szabó Áronnak – mivel „vezénylő társulati állást nem gyakorolt” – és Szász Lukácsnak – ifjúsága¹ és tanúsított bűnbánata” folytán – a halálbüntetését várfogságra enyhítette Schwarzenberg herceg, azzal a meghagyással, hogy „ezen kegyelmi tény az ítélet hirdetése utáni második napon” adják az elítéltek tudtára (Albert 1996: 125). Ugyancsak a kormányzó feltétele volt, hogy a kivégzésre Sepsiszentgyörgyön kerüljön sor. Ennek értelmében a két halálraíteltet egy nappal a kivégzés előtt átszállították Sepsiszentgyörgyre. Utolsó éjszakájukat az ottani „lábas házban” töltötték, mely akkor a kerületi bíróság székháza volt. Váradi Józsefet és Bartalis Ferencet 1854. április 29-én végezték ki az Őrkő hegy alján. Holttestüket közös sírba vetették, s Kovács kapitány rendeletére oltatlan mésszel szórták be, majd vizet öntöttek rájuk, hogy testük minél hamarabb megsemmisüljön, nehogy a nép később kiáshassa, és megillető tisztelettel eltemethesse. A kivégzést mintegy 3000 ember nézte végig, akik a város és a környező falvak lakói voltak, s akiket Kovács kapitány rendelt a kivégzés helyére.

Ezek voltak a történelmi események, amelyek hatására ballada született Váradi Józsefről – feltehetően közvetlenül a kivégzés utáni hetekben. Az viszont meglepő, hogy a balladahős kivégzését követő közel másfél évszázad alatt nagyon kevés változatban sikerült rögzíteni a balladát – állapítja meg Albert Ernő (Albert 1996: 86). Első változatát 1867-ben Vas Tamás közölte „Székelyföld” helymegjelöléssel (de bizonyosan Sepsiszentgyörgyről), az utolsót 1977-ben maga Albert Ernő vette hangszalagra Nagyborosnyón. A két dátum között eltelt százöt év alatt mindössze tizenkét változata került elő a balladának, valamennyi a Székelyföldről, s azon belül, nyilvánvalóan, jobbra Háromszékről. A tizenkét változatból hetet 1867 és 1909 között rögzítettek/publikáltak: Vas Tamás már említett közleményét (Vas 1867) időben a Benedek Elek és Sebesi Jób által gyűjtött három változat – egy székelykeresztúri, egy karatnai (torjai) és egy gyűjtési hely nélküli – követte (MNGYIII. 1882: 94–98), majd bő két évtized múlva Kanyaró Ferenc hozott nyilvánosságra újabb három változatot „Háromszék”-ről, Székelykeresztúrról és Sepsiszentgyörgyről (Kanyaró 1909: 336–338). Fél százados szünet után, 1959–1977 között újabb öt változata került elő a balladának: 1959-ben Faragó József az udvarhelyszéki Vargyason rögzítette egy változatát (Faragó 1965: 310–311), ezt követte két Málnáson lejegyzett szöveg 1971–72-ből (Albert–Faragó 1973: 161), majd 1976-ból egy zaláni változat (Albert 1996: 137), s végül 1977-ből a már említett nagyborosnyói cigány énekestől hangszalagra rögzített dallam és szöveg (Albert 1994: 19).

Az a tény, hogy bő évszázaddal a történelmi események után a balladának csaknem ugyanannyi változata került elő, mint a 19. század folyamán,² óhatatlanul elgondolkoztat, és kérdéseket vet föl: a ballada kétségtelenül népszerű lehetett a székelység körében, ha még a 20. század második felében is gyűjthető volt az élő szájhagyományból. De akkor – ágaskodik bennünk a kérdés – miért oly csekély a 19. századi változatok száma? És a kevés változat írható-e pusztán a véletlen számlájára, arra, hogy „a lejegyzők nem akadtak rájuk” (Albert 1996: 86)? Vagy inkább arról van szó, hogy a rebellisről szóló éneket az önkényuralom idején ugyanúgy üldözték, mint magukat a hatalom ellen lázadókat, s emiatt már

1 Egy korabeli hirdetmény szerint az illyefalvi születésű Szász Lukács kerékgyártó az ítélet kihirdetésekor 21 éves volt (idézi Albert 1996: 124–125). Jakab Elek viszont Szász Lukácsot gimnáziumi tanulóként említi, aki Váradi „titkos postája” volt, s akinek halálos ítéletét zsenge ifjúsága okán változtatták húszévi [valójában 18 évi] fogságra. (a. [Jakab Elek] 1887: 415)

2 Tulajdonképpen fele-fele arányról beszélhetünk, mert a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közölt három változatból kettő (a székelykeresztúri és a karatnai) részben vagy egészben hamisítvány: csaknem teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy mindkettő Benedek Elek költői műhelyéből került ki, s dalbetétei lehettek annak a Váradiról szóló népszimfűnek, melyet Benedek Elek írt fiatal korában (vö: Benedek 1901).

a feljegyzésük is nehézségbe ütközött, nemhogy a publikálásuk? Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az a Kovács kapitány, aki buzgó és hű kiszolgálója volt az elnyomó hatalomnak, ugyanúgy üldözőbe vette a Váradiról szóló éneket is, akárcsak a fegyveres felkelésben résztvevőket. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy a Váradiról szóló ballada csak 1867-ben, a kiegyezés után jelent meg először nyomtatásban, mint ahogy az sem véletlen, hogy a *Vadrózsák* első kötetében híre sincs ennek a balladának. Pedig tudunk arról, hogy Kriza egyik munkatársa 1862 áprilisában Bölönből küldte be egy változatát. A küldeményt kísérő levelében Barabás Sándor így ír 1862. április 24-én: „a Vadrózsába küldök öt nép dalt – az első *Están bátyom panassza*. eztet magam írtam [...] A' 2^k *Váradiról* – ezt a néptől tanultam s úgy írtam le a hogy a szót kimondották – a végin egy kicsint modositottam – vagy jobban mondva – ki fődoztam mert száraz volt – a 3^{ik}, e kedves dal erdő vidéken – fonoba – kalákákba – hol a fiatalság együtt van – mindig ez az első és a Váradie [...]” (Szakál 2012: 90–91). Sajnos, a ballada szövegét nem ismerjük, Barabás Sándor küldeménye nem került elő a Kriza-hagyatékából. A levél viszont pontosan tájékoztat arról, hogy Bölönből és Erdővidéken 1862 tavaszán igen népszerű volt egy Váradiról szóló ének.

Valamivel később, nagyjából a Vas Tamás publikációjával egy időben Krizának egy másik munkatársa is rátalált a balladára, melyet a *Vadrózsák* második kötete számára el is küldött Kolozsvárra.³ Filep Elek dévai alügyész a Hunyad megyében gyűjtött dalok között küldte be a *Jaj be szennyes a kend inge, gatyája* kezdetű balladát dalmak egy strófákra nem tagolt szövegét, melynek első 16 sora közeli rokonságot mutat a Vas Tamás változatával. Ezt követően még következik hét, más ritmusú sor, melyek egyikében név szerint említik Váradit (*Váradinak szép körhaja/ Meszes gödör a sírhalma*), s amelyek minden valószínűség szerint valamelyik másik Váradie-nekből kerültek át. Mivel a *Vadrózsák* második kötetét Krizának nem sikerült napvilágra segítenie, a Váradie-balladának ez a változata hosszú időn át kéziratban lappangott, csak 2013-ban jelent meg nyomtatásban (Krizsa–Olosz 2013: 168, 636–637). Filep Elek adata két okból is rendkívül jelentős: egyrészt azért, mert Váradie József szülőföldjén, Hunyad megyében gyűjtötte, másrészt azért, mert ez az első olyan változat, amelyről biztosan tudjuk, hogy nem a Székelyföldről való.⁴ Ez pedig arra utal, hogy a ballada rendkívül gyorsan elterjedhetett Erdély-szerte, ha tizenhárom évvel Váradie kivégzése után Hunyad megyében talált rá a dévai alügyész.

A ballada gyors terjedéséről tanúskodik egy Nagyenyeden összeállított kéziratos énekeskönyv is, melyet 1859-ben Szentgyörgyi Lajos vallott magáénak, s amelynek összeírója, cím és név nélkül ugyan, de pontosan rögzítette – mindössze öt évvel Váradie tragédiája után – a balladának azt a négy, tipikusnak mondható strófáját, mely a változatok túlnyomó többségében – több-kevesebb eltéréssel – megtalálható:

*Jaj! be szennyes az úr minden ruhája!
Mert be szennyült a Szt. györgyi fogházban;
Kedves babám, mossál engem fehérre!
Holnap visznek az agyutáns elébe.*

*Ha be megyek az agyutáns házába
Le könyöklök törvényszék asztalára
Vasas lábam keservesen zörgetem,
Jaj Istenem! Most végzik a törvényem. ||*

3 Vö: Filep Elek levele Kriza Jánoshoz. Déva, 1867. április 18. Lásd: Szakál 2012: 196.

4 A hamarosan sorra kerülő nagyenyedi változatról ezt teljes biztonsággal nem állíthatjuk, mert elképzelhető, hogy leírója Enyeden tanuló háromszéki diáktól hallotta, vagy esetleg maga a leíró volt székelyföldi származású.

*Ha kijövök az agyutáns házából,
Elbúcsúzom egész magyar hazámtól.
Trombitások! Három marsot fujjatok
Jaj Istenem! Holnap fel akasztanak.*

*Kedves rózsám! Pénz vagyon a zsebemben,
Nyujtsa kezét markoljon ki belőle;
Abból nekem csináltasson koporsót,
Sárga szeggel veresse fel a jaj szót.⁵*

(Nagyenyed, 1859. Feljegyző: Szentgyörgyi Lajos)

Az enyedi változat szövegének közzétételét nemcsak azért tartjuk fontosnak, mert mind ez ideig kéziratban maradt, és mert benne a ballada legkorábbi feljegyzését tisztelhetjük, de azért is, mert hivatkozási alapul szolgálhat a ballada tipikus sajátosságának megragadásához. Ha áttekintjük az Albert Ernő által számba vett tizenkét, nyomtatásban megjelent változatot, vagy Albert Ernő statisztikai módszerrel elkészített összehasonlító táblázatainak eredményeire hagyatkozunk, mindkét esetben ugyanarra a végkövetkeztetésre jutunk: a változatok túlnyomó többségében (tizenkettőből hétben) valamilyen formában megtalálhatók az enyedi változat tartalmi és szövegszerkezeti elemei, melyeket egy típusleírásban így lehet vázolni:

- a) Névtelen rab készül a másnapi kihallgatásra/ törvényszék elé. (Szennyes a ruhája, kéri anyját/ kedvesét, hogy mossa tisztára, mert másnap viszik a törvényszék/agyitor/ agyutáns elé.)
- b) A rab már előre tudja, hogy elbúcsúzhat „a kerek nagy világtól”/egész magyar hazájától, mert fel fogják akasztani.
- c) Hagyakozik édesanyjának/kedvesének: a nála lévő pénzből csináltasson koporsót.

A fentiekben vázolt szövegstruktúra jellegzetessége, hogy egyik változat sem nevezi meg a balladahőst, csak halvány utalások engednek arra következtetni, hogy Váradiról lehet szó.⁶ Mindez Csanádi Imre és Vargyas Lajos megállapítását látszik igazolni: Váradíralomházban eltöltött utolsó napjának megörökítésére egy, már kialakult, stabil szerkezetű betyárúcsúzó szövegét alkalmazták, és pusztán azzal vonatkoztatták a Háromszéken kivégzett rebellisre, hogy *Váradi nótájaként* énekelték, illetve jegyezték fel és közölték. De mi van akkor – jöhet bárki az ellenvetéssel – ha nincs címe a balladának, mint például az itt bemutatott enyedi változatnak? Nos, az eddigi közlési gyakorlat azt mutatja, hogy az ilyen szövegeket a gyűjtők/közlők/elemzők nem tekintették a Váradi-ballada változatának és nem is vonták be vizsgálódásaik körébe. Így történt ez Kanyaró Ferenc esetében, akinek egyik diákgyűjtője a marosszéki Szabédon jegyezte le a ballada egy névtelen, cím nélküli változatát 1896 nyarán, Kanyaró viszont nem vette fel közleményébe negyedik változatként, csupán lábjegyzetben utalt a „katonaénekké lett” variánsra.⁷ És így történt Albert Ernővel is, aki a változatok számbavételekor megjegyzi, hogy

5 *Dal füzér. N. Enyeden, 1859.* Szentgyörgyi Lajos é. (A kézzel írott címlapra a possessor neve pecsételéssel került). Kézirat. Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: Mss 1673. A ballada a 147–148. lapon, 158. szám alatt található.

6 Mint például az, hogy a szentgyörgyi fogházat emlegetik, vagy, hogy a rab Rofainé segítségét kéri (a málnási változatokban).

7 *A Ha nem hiszed, hogy katona vagyok én* kezdősorú első strófa valóban katonadalból kölcsönzött versszak, utána azonban három olyan versszak következik, melyek a balladatípus a) és b) mozzanatát tartalmazzák. A c) mozzanat ebből a változathoz hiányzik. A ballada százados késéssel,

„a Háromszéki népballadák című kötetben előfordul egy olyan változat, mint a fenti [a Vas Tamásé], de nem Váradiról szól, hanem a MNGY II. kötetében található szöveggel döntő részben rokon, s ezt is egy olyan sepsisibenyői füzetben őrizték meg, melybe 1885–1888 között írta le Györgyjakab Ferenc.” (Albert 1996: 94)⁸ Minden valószínűség szerint ez történt volna Vikár Bélával is, ha erdélyi gyűjtéseit megjelentethette volna, mert hiszen a balladának Tordátfalván 1900-ban és Zetelakán 1902-ben rögzített névtelen és cím nélküli változataiban még csak a szentgyörgyi fogház emlegetése sem jelentett volna főgózt: a zetelaki énekes szerint a balladahős ruhája a *kertáji stokházban szennyeződött el*, a tordátfalvi adatközlő pedig a *szebeni cug-házban* ítéletre váró rabról megjegyezte, hogy „Albert Gergelyről indíták ez éneket, volt hozzá búcsúztató is” (Vikár–Sebő–Küllös 2009: ZI 07/302, KI 12/302, Mf. 106/d (Tordátfalva, 1900. 03. 15) és ZI 10/040 (Zetelaka, 1902. 08. 31)). És ugyancsak ez történt volna Mailand Oszkárral is, aki kiadatlan gyűjteményében a katonadalok közé sorolta a névtelen ballada márkodi változatát.⁹

A fentiek alapján könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy pusztán azon múltott a balladának Várad-i tragédiájához kapcsolása, hogy „Várad-i nótája”-ként került-e feljegyzésre, illetve közlésre. Az Albert Ernő által számba vett változatok és a Hunyad megyei szöveg alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a címadáson túl olyan azonosító elemek is társul(hat)tak az alaptípus szövegstruktúrájához, melyek egyértelművé tették, kiről szól az ének: olyan vándorstrófák kapcsolódtak a ballada szövegéhez, melyek név szerint említették Várad-i Józsefet. Ezek a strófák rendszerint más ritmusúak, mint az alaptípus, és gyaníthatóan valami más, Váradiról szóló énekből szakadtak le. Népszerűségükre vall, hogy hibátlan ritmusú, jó költői ötletre épített szövegeik nagyon egységesek, alig variálódtak. Leggyakrabban a következő versszakokkal találkozhatunk:

*Váradinak szép körhaja,
Meszes gödör a sírhalma.
Váradinak piros vére
Mészlével van összetéve.*

*Váradinak szép körhaja
Vajon mért van félrehajtva?
Azért vagyon félrehajtva,
A kötélnek hely van hagyva.*

*Hát ez a fa miféle fa,
Hogy egy betű sincsen rajta?
Ez a fa biz afféle fa,
Váradit akasszák rajta.*

Ezekon kívül olyan szövegtörödékek is kapcsolódtak a Várad-i balladákhöz, melyeket vagy más szövegkonstrukcióból (például a sócsempész Balog Józsi balladájából) kölcsö-

2009-ben jelent meg: Kanyaró–Rédiger–Olosz 2009: 75/15. sz. és 164–165/15. sz. – Itt jegyezzük meg, hogy Albert Ernő tanulmányának a Kanyaró Ferenc változatait, illetve a Benedek Elek – Sebesi Jób gyűjtését bemutató részét az újabb kutatások alapján több helyen lehetne pontosítani/helyreigazítani, azonban itt és most nincs helye a kiegészítéseknek és helyesbítéseknek.

8 A hivatkozott ballada lelőhelye: Albert–Faragó 1973: 162/73. sz.; az azonosként említett szöveg lelőhelye: MNGY II. 1872: 40/33. sz. *Az elítélt katona* címen.

9 Mailand Oszkár: Népköltészeti gyűjtés. Székelyföld, 1908. Kézirat, Budapest, Etnológiai Archivum. Jelzete: EA 1944/A, 460. lap.

nöztek és alakítottak a Váradival kapcsolatos eseményekhez, vagy olyan személyt vagy helyszínt emlegetnek, akivel/amivel Várad köztudottan kapcsolatban állt.¹⁰

Mindent összevetve, ha a vizsgálódás körébe bevonjuk az újonnan előkerült kéziratot, illetve az eddig figyelmen kívül hagyott szövegeket is, a Várad-ballada tizenkilencre szaporodott változatainak ismeretében összegzésképpen a következőket rögzíthetjük:

Várad Józsefről a kivégzést követő hetekben-hónapokban elterjedt egy olyan balladás ének, mely egy halálraítéltről, utolsó napját a siralomházban töltő rabról szól. Ez az ének alig, vagy szinte nem is tartalmaz közvetlenül és félreérthetetlenül Váradra vonatkozatható mozzanatot. Mégis – függetlenül attól, hogy Váradit megnevezi-e vagy sem – ezt a szövegkonstrukciót tekinthetjük a Váradról szóló balladák alaptípusának, azon egyszerű oknál fogva, hogy a tizenkilenc változathoz tizenháromban (s részben még egy tizenegyedikben is) ez a szövegtípus megtalálható. E tizenhárom változat közül hétben¹¹ a szentgyörgyi fogház/stokház esetleges említésén kívül semmiféle utalás sincs a szövegben arra, hogy Váradról szólna az ének. Hogy mégis rá vonatkoztatták az énekesek, hamarosan bizonyítani fogjuk. A másik hatban¹² az említett vendégstrófák valamelyike szolgált azonosítóként, vagyis az alaptípushoz kapcsolt más ritmusú versszakokban bukkan fel Várad József neve, méghozzá olyan szöveggörnyezetben, mely a szemrevaló Várad külséjére, illetve halálának konkrét körülményeire utal.

Az alaptípust tartalmazó tizenhárom változaton kívül hat atipikus szövegváltozat is feljegyzésre került. Ezek közül kettő (MNGY III. 1882: 94–95, 96) – mint már korábban jeleztük¹³ – kétséget kizáróan műköltői eredetű, a szájhagyományhoz és a történelmi eseményekhez annyi közül van, hogy egyikben is, másikban is feltűnik egy-egy azonosító vándorstrófa. Atipikusnak mondható Kanyaró Ferenc „Háromszék”-ről és Sepsiszentgyörgyről begyűjtött két változata is. Mindkettő szövegtörmelékekből lazán összeállított konglomerátum. Az elsőben szétszórta és hiányosan, ismeretlen versszakokkal és versrészetekkel elvegyülve még fellelhetők az alaptípus sorai/strófái, a sepsiszentgyörgyi változatban viszont egy sor sincs az alaptípusból. Első versszaka gyaníthatóan nem népi fogantatású, a további négy versszakból kettő a már többször emlegetett azonosító vándorstrófa, kettő pedig ismeretlen jövevény. Pontosabban: az egyik annyiból nem ismeretlen, hogy elemei feltűntek már Kanyaró Ferenc előbbi változatában is. A két változat szövegtörédekei halványan egy másik balladás ének egykori meglétét sejtetik, mely eredetileg Várad sorstársáról, Bartalis Ferencről szólhatott. (Erre engednek következtetni azok a részletek, melyek egyikében a balladahős a kivégzés elhalasztását kéri azért, hogy levelet írthasson három árva gyermekének és ártatlan feleségének,¹⁴ másik helyen meg Várad „kisiratta két szemét, úgy olvasta fel a Barta levelét”). A Zalánban gyűjtött rövid változat törédekességében is megmutatja, hogy nem az alaptípus elemeiből építkezett. Ugyanez elmondható a nagyborosnyói változatról is, csakhogy ez esetben egy olyan új,

10 Ilyen szövegtörédekekre és szövegfordulatokra gondolunk, mint például: „Mátisfalván kigyúlt az ég, / Örkö alatt kialuvék”, vagy „Rófainé mosson engem fehérbe”, vagy „Mindez világ megengetett, / S a kapitány nem engedett, / Neki is vagyon gyermeke, / Juttassa Isten ezekre.”

11 Ezek a következők: az enyedi (1859), Vas Tamásé (1867), a sepsibeseneyői (1885–88), szabédi (1896), tordátfalvi (1900), zetelaki (1902) és a márkodi (1908) változat.

12 Ezek: a Hunyad megyei (1867), a helymegjelölés nélküli Benedek–Sebesi-féle (1882), a székelykeresztúri (1909), a vargyasi (1959) és a két málnási (1971, 1972) változat.

13 Lásd a 2. számú lábjegyzetet.

14 A 41 évesen kivégzett Bartalis Ferenc bibarcfalvi „mezei gazdá”-nak négy gyermeke volt (Albert 1996: 124).

egyedülálló népi szövegre talált Albert Ernő, amely a bélafalvi asszony árulásáról és Váradi elfogásáról az eseményeknek megfelelően, hitelesen emlékezik.

A fentiek fényében úgy tűnik, Váradiról a háromszékiek többféle éneket is tudhattak. Ezek közül a legismertebb, kétségtelenül, az alaptípusként emlegetett rabének lehetett, de népszerűségben vetekedtek vele azok a vándorstrófák, melyek a rabénekekhez társulva maradtak fenn.

A rabénekek azokat a változatait, amelyek nem tartalmaztak semmiféle azonosítót (címet vagy kiegészítő versszakot) sokáig csak feltételesen, a szövegfordulatok és szöveg szerkezetek egyezése, az azonos struktúra okán sorolhattuk a Váradi-balladák közé. Mostanra azonban bizonyíthatóvá vált, hogy eredetileg valamennyi a Váradiról szóló ballada része volt.

A MTA Könyvtárának Kézirattárában 2014 januárjában Szakál Anna a Kriza-hagyatéknak egy olyan részére talált rá, mely korábban, a *Vadrózsák* második kötetének sajtó alá rendezése idején nem került elő. A *Kriza János tájszógyűjteménye* című kolligátum (Jelzete: M. Nyelvtud. 4-r. 102) átvizsgálása során az is kiderült, hogy a gyűjtemény nemcsak tájszavakat és nyelvjárási adatokat tartalmaz, ott kapott helyet (15-ös sorszám alatt) az árkosí unitárius esperes Kiss Mihálynak *Vadrózsába valók* címen beküldött népköltési gyűjtése is.¹⁵ A gondosan letisztázott, sűrűn teleírt kilenc ívlapra terjedő gyűjtemény dalkokat, két balladát, táncszókat, talányokat, babonákat, példabeszédeket, szólásmódokat és közmondásokat tartalmaz. Legelső darabja: *Ballada Váradi Jósikáról – 1854-ből*. E cím alatt következik egy huszonnégy strófaból álló vers, melyet aligha tekinthetünk másnak, mint a Váradi-ballada első megfogalmazásának. Az ének szerzőjét nem ismerjük, a szöveg ismeretében népi verselőt gyanítunk, aki közvetlenül a kivégzés utáni hetekben fogalmazhatta meg a hírvers és siratóének keverékét mutató, az eseményeket hitelesen, részletekbe menő pontossággal elbeszélő énekét. Azt sem tudjuk, hogy Kiss Mihály mikor gyűjtötte, illetve mikor küldte el Krizának kisedded kollekcióját. Abból a tényből ítélve, hogy a gyűjtemény darabjai nem szerepelnek a *Vadrózsák* első kötetében, arra következtetünk, hogy a *Vadrózsák* megjelenése (1863), vagy ami még valószínűbb, csak a kiegészítés után érkeztetett Krizához Kiss Mihály gyűjtése.¹⁶

A Váradiról szóló balladában Kiss Mihály gondosan bejelölte a rövid zárt é hangokat (egyponos é-vel) ami kétféle következtetést enged meg a mai értelmezőnek: a rövid zárt é hangok jelölése jelentheti azt is, hogy Kiss Mihály élőszo után rögzítette a balladát, de azt is, hogy forrása jellegétől (szóbeli közlés vagy írott szöveg) függetlenül, a háromszéki nyelvjárási ismeretében utólag jelölte be a jellegzetes ejtésbeli sajátosságát.

15 Itt köszönöm meg Szakál Annának, hogy önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta Kiss Mihály gyűjtését, és hogy közölhetem a Váradiról szóló éneket.

16 Az utóbbit annál is inkább feltételezhetjük, mivel Kiss Mihály is részt vett a Váradi által szervezett felkelés előkészítésében, hajszálon múlt, hogy őt is nem ítélték el: a Marosvásárhelyen fogva tartott Szász Lukács titkos úton kicsempészett levélben értesítette, hogy ő is az üldözök látókörébe került. Kissnek így sikerült még idejében, letartóztatása előtt eltüntetni lakásából a terhelő bizonyítékokat, s szükség esetére biztonságba helyezni egy olyan elismerő okmányt, melyet a legfőbb világi hatalom urától kapott még a szabadságharc előtt. Ez az okmány – melyet Kiss meghagyására felesége juttatott el a hadbíróshoz – mentette meg: „Kiss Mihálynak azért, amiért másoknak 2–5 évi várfogság jutott – írja Jakab Elek –, csakis a félévi nyomozási fogság számított bé büntetésül azon okból, hogy amit tudott a kormányellenes mozgalmakból, nem jelentette illető helyre” (a. [Jakab Elek] 1887: 416). Kiss Mihály 1854 augusztusában szabadult ki a nagyszombeni börtönből, Váradi kivégzésének idején még ítéletre váró fogoly volt Marosvásárhelyen.

Mindezek előrebocsátásával következék most a ballada betűhű másolatban:

Ballada: Váradi Jóskáról – 1854-ből

1. Jaj be szennyes az ur inge, gagyája!
Mett beszennyült a szentgyörgyi stokházba
Rofajné mossaki ingém fejezre,
Hónap visznek a törvény eleibe!
2. Hogy bémentem a törvénszék házába,
Leborultam annak az asztalára,
Vasas lábam keservesén zérgettem,
Jaj istenem, most végzik a felherém!
3. Hogy kiméntem az ágyitor házából,
Elbucsuztam széles ez nagy világtól;
Trombitások három ruffot fúvának,
Jaj istenem, hónap felakasztanak!
4. Rofajné! Pénz vagyon az én zsebembe.
Nyutsdsza ide, hadd nyójjak én beléje!
Csináltassunk diófából kopor[sót,]¹⁷
Sárga szeggel verjükrea a jaj[szót]!
5. _____ kedves jó aszszonyom, Rofajné,
_____ ed a hazáé s nemzeté;
[Köszönő]m, hogy házadhoz befogadtál,
Ügyem felől hűségesen halgattál;
6. Jóságodot nincs módodom meghálálni,
Mett ki fognak minden órán végezni;
De míg csak emléget engem a nemzet,
Halálomról téged is megemleget.
7. Házad, kertéd, s a bizadalmas rejték,
Ahol motózás közt megmaradhaték,
Minden ember előtt legyen ojan szént,
Mind egy templom, hol tisztélik az Istent!
8. Erdő ajji nehéz gyép fel van szegve,
Halován rózsamaggal bé van hintve,

17 A kézirat első oldalán a negyedik versszak végére és az ötödik versszak első szavaira fekete tinta cseppent, a tintafoltok átütöttek a túlsó oldalra is, ott a 16–17. strófa (a versszakok az eredeti kéziratban nincsenek számozva, az oldalon így a nyolcadik-kilencedik versszakról van szó) első, illetve utolsó szavait tették olvashatatlaná. A negyedik versszak végén (s a túloldalón a 16. versszak elején) lévő folt alatt a papír is ki van szakadva. A tintafoltok által eltakart szavak egy részét kikövetkeztettük, ezeket szögletes zárójel között közöljük, az olvashatatlan szavak helyét vízszintes vonallal jelöltük.

Béhintette Rofajné, s még valaki
Hogy ne legyen elfelejtve Váradi. ||

9. Váradinak feje felett van egy fa,
Fődbe ásott kifaragott keményfa,
Te még élsz, a fára semmit sem irtak,
Szegén fejed, téged tám felakasztnak!
10. Meggyult, meggyult Béla falvánál az ég,
Oda ment vót Váradi, s befogaték;
De megalutt Órkő alatt Szentgyörgynél,
Az egy águ akasztófa tövinél.
11. Arra fára Váradi akasztaték,
A fa mellett tágas gödör ásaték,
A gödörbe meghót testjit bédobák,
S hogy fel ne támadjon, mésszel béóták.
12. Senki se féjjen, met immán nem kelfel,
A székel népet nem hódithassa el;
Nem bujtogat a kormány ellen senkit;
A mit akart, így érte annak végit.
13. Váradival még egyet akasztának,
Akit Bartalis Ferencznek hívának;
Ez a Váradi kezire dolgozott,
S Váradival ő is felakasztódott.
14. Szabó Áron, Szász Lukács, mit gondoltok?
Halált mondott a törvén tireátok;
De tū életet, kegyelmet nyertetek:
Igy monta vót ezt a fogolypap nektek!
15. Éjjelenként a Váradi sirjára
Odatermik virágok koszoruja;
Odatermik a nevivel az a kő,
A melyik megmondja, hogy ott fekszik ő.
16. Ez a dolog jaj beh sért egy vad lelket,
Ki [on]nét elhányat virágot, követ!
Virágot, követ vajon ki rak ____?
Szentgyörgy város legjobb lel ____ya:
17. Nem vétettem a világon [senki]nek,
Sem a nagy istennek, sem az embernek;
Csak egyedül a Béla falvi népnek,
Béla falván vétettem én mindennek.

18. Bélafalván van egy fene fejérnép,
Kinek ocsmán lelke a legrútabb kép;
Én csak ennek a sátánnak vétettem,
Azétt, hogy ott egy éjre szállást kértem.

19. Ha a szüve keresztül vót irántam,
Métt nem monta: Szájj egyebüve, fiam!?
Métt nem monta: Távozz, mett elárullak,
Jutalométt hóhér kezibe adlak!?

20. Váradi Jóskának szökeszin haja,
Jobbfelire férre vala választva,
De a vége olyformálag tasztiva,
Hogy a kötélnek legyen hely meghagyva.

21. Egyetlenegyre kérem az urakat:
Engedjenek nekem éppen egy napot!
Ha egyet nem, engedjenek bár felet,
Hogy azalatt irhassak egy levelet!

22. Mindenki a kívánságnak engede,
Csak egy csuda ember állott ellene.
Minden ember azt morrogá magába:
Jobb lett vóna ezt húznifel a fára!! –

A vers láttán/olvastán egyszerűen választ kapunk azokra a kérdésekre, melyek a Váradi-ballada eddig ismert változataival kapcsolatban felmerültek. Mindenekelőtt bizonyossá vált, hogy az a négy strófa, amit az alaptípus jellegzetes szövegszerkezetének vélelmeztünk, s amely egymagában, vagy más strófák társaságában, de a legtöbb változatban megtalálható, eleve Váradi nevének említése nélkül született meg. A szerző, feltehetően a megtorlástól tartva, verse elején nem nevezte meg hősét, az 1850-es–60-as években különben is tudták a háromszékiek és az erdővidékiek – azok, akik közül sokan maguk is megszenvedték a felkelés következményeit –, hogy kiről szól az ének.

Az „ős-szöveg” ismeretében az is érthetővé vált, hogy miért olyan egységes a Váradi-balladák alaptípusának szövege: az ismeretlen szerző versének első négy strófája kézen kínálta azt a zárt szerkezetű, egymáshoz kapcsolódó strófákból felépített szöveget, melyen egy sort sem kellett változtatni. Úgy ment át a szóbeliségbe, hogy lényegi változtatásra nem került sor, csupán egy-két ritmushiba kiigazítását figyelhetjük meg a színhagyományból gyűjtött változatokban, és azt, hogy még általánosabbá tették a balladát azáltal, hogy Rofajnét (Benkő Rafaelnét) sem emlegették benne.

Az „ős-szöveg” ismeretében kérdésessé válik a Csanádi-Vargyas szerzőpárosnak az a megállapítása, hogy a *Holnap fölakasztanak* típuscimen emlegetett rabének az alföldi betyárköltészetből származott át Erdélybe. Érvelhetnénk azzal, hogy a népi verselő, még ha fel is használta a színhagyományozó költészet bizonyos elemeit/fordulatait, olyan fokú „plágiumra” aligha vetemedett, hogy teljesen kész szöveget emeljen át a maga alkotásába, annak is az élére. Érvelhetnénk, de nem tesszük, mert a feltételezés nem bizonyíték. Azon viszont érdemes elgondolkozni, hogy a *Röpülj páva röpülj* összeállítói, noha „több változat”-ról beszélnek, melyek a „balladás hangú betyárbúcsúzó” alföldi eredetére utalnak,

mindössze egy olyan szöveget állítanak párhuzamba, melyet a Fejér megyei Forna-pusztán gyűjtöttek valamikor a 19. század utolsó harmadában, és amelynek kéziratát Abafi hagyatékában találták meg. (Csanádi–Vargyas 1954: 550) A későbbi kutatások ugyan további két magyarországi (Csongrád megyei és palóc) változatát azonosították¹⁸, de a háromra növekedett magyarországi változatok száma így sem meggyőző bizonyíték arra nézve, hogy egy betyárbúcsúzó szövegét alkalmazta volna a háromszéki verselő Váradi tragédiájának megörökítésére. Annál is inkább, mert mindhárom változat későbbi gyűjtésből/közlésből származik. Ha jóhiszeműen elfogadjuk azt a premisszát, hogy a gyér és későbbi közlések ellenére az alföldi betyárköltészetben élhettek ennek a balladának változatai, akkor sem találunk elfogadható magyarázatot arra a „furcsaságra”, hogy Abafinak az 1870-es évek végén – a ’80-as évek elején kibontakozó gyűjtőmozgalma óta a magyarországi régiók-ból egyetlen változat sem került elő, Székelyföldön és Erdélyben viszont 1854-től kezdve az 1970-es évekig, megszakításokkal ugyan, de újabb és újabb változatait regisztrálták a gyűjtők. A számarányok is arra utalnak (három ellenében tizenegy-tizenöt), hogy ha egyáltalán terjedésről, átvételről beszélhetünk, akkor az csakis fordított irányú lehetett, mint ahogy azt Csanádi–Vargyas deklarálta: az Erdélyben keletkezett ballada, mely burkoltan az önkényuralom rémtetteire emlékeztetett, minden bizonnyal hamar népszerűvé vált Háromszéken, és onnan gyorsan továbbterjedt. Hiszen a nemzeti ellenállás ébresztőjének elbukása nemcsak Háromszék népét érintette: Váradi kivégzése összememzeti tragédiára figyelmeztetett, s ennek megfelelően a róla szóló ének is közérdeklődésre tarthatott számot. Láttuk, hogy 1859-ben Nagyenyedről, 1867-ben Hunyad megyéből került elő egy változata, 1896-ban pedig a marosszéki Szabédról.¹⁹

Azt, hogy a *Holnap fölakasztanak* típusú ballada Erdélyből terjedt tova, pontosabban, hogy egy olyan szöveg vált Magyarországon ismertté, melyben elsődlegesen politikai rabról volt szó, közvetett bizonyítékok is alátámasztják. A megláncolt rabot mindhárom magyarországi változatban az *agyitor* (auditor = hadbíró) elé viszik. Márpedig a hadbíró nem foglalkozott futóbetyárok ügyeivel, az „agyitor” általában politikai foglyok, legfeljebb szökött katonák fölött ítélkezett. Ennek megfelelően természetesnek mondható, hogy a csongrádi változat katona-hőse fölött az agyitor mond ítéletet. A másik két változatban viszont nem lehet tudni, hogy a névtelen hőst, akit a „komiszáros” fogott el, vagy Sajó Pestát a palóc változatban miért az „agyitor”-hoz viszik vallatásra. Azt sem tartjuk véletlennek, hogy mindhárom magyarországi változatban olyan helyszíneken „szennyeződött” el a rab ruhája, melyekhez a szabadságharc eltiprását követő véres represszió eseményei asszociálódnak: a Csongrád megyei katona az *aradi stokházban* raboskodott, a Forna-pusztai rab a *pesti najgibájban* (a hírhedt pesti Új épületben, a Neugebäude-ban), Sajó Pesta pedig a *bécsi kaszárnyában*.

A fentieket figyelembe véve úgy gondoljuk, nem vetjük el túlságosan a sulykot, ha a három magyarországi változatot bevonjuk a Váradi-ballada változatainak körébe, s úgy

18 Lásd MNGY II. 1872: 40/33. sz. és Pap 1865: 19.

19 A folklóralkotások terjedési gyorsaságának bizonyítására elég, ha az eszéki Dráva-híd összerokadásáról szóló ballada ismertségi körére hivatkozunk: az 1882 szeptemberében történt vasúti tömegszerencsétlenségről feltehetően még ugyanabban az évben hosszú vers keletkezett, mely nyolc oldalas ponyvanyomtatványként Pesten jelent meg. Ennek a ponyvai verszetnek az első nyolc verszaka igen hamar önálló balladaként kezdett terjedni – és nem pusztán azon a vidéken, ahol a baleset történt, vagy ahonnan a tömegszerencsétlenség áldozatai származtak, de a távoli Erdélyben is. Kanyaró Ferenc tanítványai, a kolozsvári unitárius kollégium diákjai másfél évtized múlva, 1896 és 1899 között Bágyonban, Héjjasfalván, Marosvásárhelyen, Székelykeresztúron és Sepsikőröspatakon jegyezték le a *Vízbe fűlt huszárok* típuscímmel számon tartott ballada ép vagy töredékes szövegét.

tekintünk rájuk, mint a ballada gyűjtési területének legtávolabbi pontjairól előkerült variánsokra. Ahhoz nem fér kétség, hogy e három változat adatközlői és gyűjtői már nem tudták, hogy eredetileg kiről szólt az ének (mint ahogy a tordátfalvi változatot is a falu lakói által ismert személyhez kapcsolták 1900-ban), azt viszont nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a ballada úgy talált befogadó közegre a távoli vidékeken, hogy az elnyomó hatalommal szembe forduló egyén tragédiájának megszólaltatóját látták benne.

Hosszasan elidőztünk a Kiss Mihály által beküldött ballada első négy strófájánál, mert fontos következtetések levonására adott alkalmat és biztos támpontot. De nem hanyagolhatjuk el a ballada további 18 versszakát sem, mert azok is igen tanulságosak nemcsak a Várad-i ballada történetére nézve, de a szájhagyományozó költészetben végbemenő alakító folyamatok tekintetében is.

A ballada 5–22. versszaka bőségesen kárpótol az első négy strófa minden konkrétumot nélkülöző általánosságáért. Ezekben a versszakokban részletetekbe menő aprólékos-sággal ismert meg a szerző a valós eseményekkel. A siratóballadák modorában, Várad-i szájába adott köszönő szavak közé elegyítve emlékezik meg Benkő Rofajné – Rofajné – segítségéről (5–8. strófa), pontosan tájékoztat arról, hogy Váradival együtt Bartalis Ferencet is felakasztották, mert *Várad-i kezére dolgozott*, hogy Szabó Áron és Szász Lukács kegyelmet kapott (13–14. vsz.). Kitér Várad-i elfogásának körülményeire, a bélafalvi *fene fejjérnép* árulására, aki *jutalomért hóhér kezébe* adta Váradit (17–19. vsz.). Megemlékezik az Őrkő alatti kivégzésről, arról, hogy a holttestet *mésszel béótták*, hogy többé ne bujtogathasson Várad-i a kormány ellen (11–12. vsz.). A névtelen verselőnek arról is volt közlendője, hogy a megtorló hatalom félelmeivel ellentétben a szentgyörgyiek kegyelettel ápolják Várad-i emlékét: sírjára éjjelenként *odatermik virágok koszorúja*, s *odatermik a nevel az a kő*, / *A melyik megmondja, hogy ott fekszik ő* – és, hogy ez a dolog szörnyen sért egy vad lelket, aki *onnét elhányat virágot, követ* (15–16. vsz.).

Mint látható, az énekmondó igyekezett az események minden lényeges mozzanatát elősorolni, s talán emiatt, kevés figyelmet fordított a kompozícióra. Az események elmondásában nem érvényesült semmiféle szerkesztői koncepció, a szerző nem figyelt sem a történések időbeli egymásutánjára, sem az esetleges logikai összefüggésekre. Ily módon sokkal hamarabb értesülünk, például, arról, hogy Várad-i holttestét mésszel szórták be, mint arról, hogy a bélafalvi asszony árulása folytán sikerült elfogni Váradit; vagy előbb találkozunk a szentgyörgyiek kegyeleti ténykedését megőrkítő strófákkal, mint a Várad-i elfogásáról szóló résszel.

A vers tulajdonképpen olyan laza szerkezetű szövegegyüttes, melynek versszakai vagy versszakcsoportjai alig-alig kapcsolódnak egymáshoz. A versszakok füzérét csupán az tartja össze, hogy valamennyi Várad-i történetéhez kapcsolódik. Ezek a szövegrészek eleve alkalmasak voltak arra, hogy kiszakadjanak az egészből, önálló életet kezdjenek. Valójában ez is történt: a hosszú vers, mely már terjedelménél fogva is arra volt predesztinálva, hogy a szóbeliségben megrövidüljön, szétesett elemeire, kisebb-nagyobb egységekre, epizódokra és különálló strófákra töredezett. Nagyobb egységek ott szakadtak ki a versből, ahol az egymást követő versszakok koherenciája erősebb volt: így önállósodott az első négy versszak, és így kelt külön életre a 17–20. strófa, a Várad-i elárulását megőrkítő epizód, melynek szájhagyományban tovább élő változatára Nagyborosnyón talált rá Albert Ernő 1977-ben. Az „ős-szövegben” még egy harmadik strófacsoport is alkalmas lett volna az önállósodásra, azonban a Rofajnéról szóló epizódnak (5–8. versszak) a szóbeliségből nem került elő változata, még csak töredékes formában sem. Mindazok a szövegek, melyek Váradinak Benkő Rofajnéhoz fűződő kapcsolatát érintik, s melyeket népballadaként hoztak forgalomba a 19. századi – 20. század eleji gyűjtők, bizonyosan vagy gyaníthatóan műköltői eredetűek.

Az egy-egy epizódot felölelő két nagyobb egység mellett (1–4. és 17–20. strófa) a Váradiról szóló epikus éneknek több más versszaka is továbbélt a szájhagyományban, ezek azonban nem összefüggő szöveggként kerültek elő a gyűjtések során, hanem különálló strófaként, és több-kevesebb módosítással.²⁰ Ezeknek a versszakoknak közös jellemzője, hogy valamennyi a Váradiról szóló balladához kapcsolódott, még akkor is, ha időközben a más dallamra énekelte versszak ritmusa megváltozott. Ezeket a versszakokat neveztük korábban vándor- vagy vendégstrófáknak, feltételezve, hogy valamilyen más, Váradiról szóló ének töredékeiként csapódtak az alaptípushoz és váltak a névtelen szöveg azonosítóivá.

Végezetül szót kell ejtenünk az epikus éneknek azokról a részeiről is, melyeknek semmi nyoma nem maradt fenn a szóbeliségben – legalábbis nem került elő egyetlen olyan népi szöveg sem, melyben bár legalább nyomokban felbukkannának az „ős-szöveg” verssorai, szófordulatai. Az epikus ének huszonnégy versszakából tíz – az 5–8. és 11–16. strófa – nyomtalanul eltűnt. S talán nem véletlen, hogy éppen az a tíz versszak hullt ki az emlékezetből, melyek a valós történéseket, a konkrét eseményeket részletezik: neveket emlegetnek, melyek Sepsiszentgyörgy közvetlen környékén ideig-óráig ismertek voltak, de feltehetően hamar feledésbe merültek, már csak azért is, mert e nevek viselőinek emlékét megidézni az önkényuralom éveiben éppenséggel nem volt veszélytelen. A Sepsiszentgyörgytől távolabb eső vidékeknek pedig eleve nem sokat mondhatott Bartalis Ferenc, Rofajné, Szász Lukács vagy Szabó Áron neve, hiszen a mozgalom természetéből adódóan titokban folyt a szervezkedés, nem érték nagydobra a résztvevők nevét és a felkelés előkészítésében betöltött szerepét. De az említett strófák nevektől függetlenül sem voltak alkalmasak a hosszú távú megőrzésre: az események aprólékos elmondásának, a történések részletezésének közvetlenül a kivégzést követő hetekben-hónapokban fontos szerepe lehetett a tudósítás és véleménynyilvánítás okán, de ahogy térben és időben egyre távolabb kerültek a konkrét eseményektől, úgy váltak közömbössé és fölöslegessé ezek a versszakok, s ennek következtében feltehetően be sem kerültek a szájhagyományozó költészet vérkeringésébe.

Kiss Mihálynak és Szakál Annának köszönhetően feltárult előttünk a Várad-i ballada élettörténete: helyreigazíthattunk téves következtetéseket, huszonnégy változatot vonhattunk be a vizsgálódások körébe, magyarázatot találhattunk a balladával kapcsolatos furcsaságokra. Az örömben azonban ürmös is vegyült: miközben rendre felszínre kerültek a Várad-i ballada történetének másfél százados titkai, egyre gyakrabban kellett arra gondolnunk, hogy mennyi titkot rejthet minden egyes népballadánk, hány és hány válasszal vagyunk adósok a magyar népballadák történetét illetően.

20 A 9. versszak ötletéből alakult ki a *Hát ez a fa miféle fa* kezdetű strófa, mely két változatban fordul elő (MNGY III. 1882: 95, 97), a 10. versszakból szakadt ki a *Mátisfalván meggyúlt az ég* kezdetű strófa-töredék (Albert 1996: 137), a 20. versszak volt a mintája a *Váradinak szép körhaja* kezdetű szövegeknek, melyeknek népszerűségét jelzi, hogy nyolc változatban szerepelnek többféle variációban (MNGY III. 1882: 96, 97–98; Kanyaró 1909: 337, 338; Faragó 1965: 310; Albert 1994, Albert 1996: 137; Kriza–Olosz 2013: 168), a 21. versszak szinte változtatás nélkül tűnik fel Kanyaró két változatában is (Kanyaró 1909: 337, 338), s a 22. versszak Balog Józsi balladájából is ismerős ötlete/szövege köszön vissza Benedek Elek – Sebesi Jób gyűjtési hely nélküli változatából (MNGY III. 1882: 98).

SZAKIRODALOM

a. [JAKAB Elek]

1887 Kiss Mihály, árkosi unitárius esperes politikai fogsága. *Keresztény Magvető* XXII. (6) 415–416.

ALBERT Ernő

1994 Vértanúk Háromszéken – 1854. *Erdélyi Tükör* (Debrecen) VI. (4) 15–20. – Ua. *Háromszék*, 1994. április 30. – Csak a ballada (dallammal) In: Albert Ernő: *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2001. 41/15. sz.

1996 Ballada Várad Józsefről. *Néprajzi Látóhatár* V. (3–4) 86–140.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BENEDEK Elek

1901 A züllött. *Magyar Hírlap*. 1901. március 31.

CSANÁDI Imre – VARGYAS Lajos

1954 *Röpülj páva röpj. Magyar népballadák és balladás dalok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest].

FARAGÓ József

1965 *Jávorfá-muzsika. Népballadák*. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

KANYARÓ Ferenc

1909 Régibb székely népballadák változatai. *Erdélyi Múzeum* XXVI. (4) 335–342.

KANYARÓ Ferenc – RÉDIGER Ödön – OLOSZ Katalin

2009 *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896*. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

KRIZA János – OLOSZ Katalin

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

MNGY = *Magyar Népköltési Gyűjtemény*

1872–1924

I. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Athenaeum, Pest, 1872.

II. *Csongrád megyei gyűjtés*. Szerkesztette Török Károly. Athenaeum, Pest, 1872.

III. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum, Budapest, 1882.

PAP Gyula

1865 *Palóc népköltemények*. Összegyűjté és kiadta Pap Gyula. Sárospatak.

SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin

2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

SZAKÁL Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

VAS Tamás

1867 Váradi nótája. *Székely Közlöny* (Marosvásárhely) I. (16) 123.; Ua. In: *MNGYI*. 1872: 218–219/67. sz.; Ua. In: *Csanádi–Vargyas* 1954: 363/186. sz.; Ua. In: *Szabó–Olosz* 2009: 184–185/32. sz.

VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola

2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye*. I. munkafázis. Szöveg – hang – kép. Szerkesztette Sebő Ferenc. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta Küllős Imola. DVD. A Hagyományok Háza, a Néprajzi Múzeum és a MTA Zenetudományi Intézet közös kiadványa, Budapest.

O VARIANTĂ NECUNOSCUTĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA A BALADEI DESPRE JÓZSEF VÁRADI (REGIUNEA TREI SCAUNE)

József Váradi, participant al conspirației antihabsburgice, devine eroul unei balade populare, născute imediat după execuția sa de la Sfântu Gheorghe, în primăvara anului 1854. Cu toate că această baladă a supraviețuit în folclor până în anii șaptezeci ai secolului XX, puține variante au fost publicate ulterior. Pe baza unor variante noi, depistate din diferite manuscrise, respectiv pe baza unui cântec epic descoperit recent în moștenirea folclorică a lui János Kriza (care este de fapt prototipul baladei), lucrarea caută răspunsuri asupra următoarelor probleme: cauzele neglijării unor variante ale baladei de către cercetările anterioare, din ce cauză a fost considerată balada ca o simplă preluare a textului unui cântec haiducesc și care sunt factorii de influență care au determinat fărâmițarea prototipului și transformarea anumitelor părți ale acestuia în baladă.

UN UNKNOWN VARIANT OF THE BALLAD OF JÓZSEF VÁRADI FROM THE 19TH CENTURY (TREI SCAUNE REGION)

A folk ballad was born about József Váradi, a participant to the conspiracy against the Habsburgs, immediately after his execution in the spring of 1854 at Sfântu Gheorghe. Relatively few variants of the ballad have been published so far, although it had survived in the folklore up to the 1970s. Based on the recently discovered written variants and the unknown epic song revealed from the archive of János Kriza, being the prototype of the ballad, the present paper seeks for the answer to the following questions: which was the reason why previous research neglected some of the variants, why did some scholars consider the ballad of Váradi an adaptation of an outlaw song, what factors determined the fragmentation of the long epic song and the transformation of some of its parts into ballads.